

Interpretació ibèrica de dos teònims preromans del nord-est peninsular

Iberian interpretation of two Pre-Roman theonyms from the north-east of the Iberian Peninsula

Els teònims indígenes *Seitundo* i *Herotorag* apareguts en el nord-est peninsular han sigut classificats com a cèltics encara que no tinguin correspondències amb altres teònims preromans. L'anàlisi d'ambdós teònims des d'una perspectiva ibèrica implica que el primer nom pugui ser considerat ibèric (també en el cas que la lectura fos *Sertundo*), mentre que l'ibericitat del segon queda oberta.

Paraules clau: teònims indígenes, llengua cèltica, llengua ibèrica, Catalunya.

The indigenous theonyms *Seitundo* and *Herotorag* identified in the north-east of the Iberian Peninsula have been classified as Celtic in spite of not bearing correspondences with other Preroman theonyms. The analysis of these theonyms from an Iberian perspective suggests that the first could be Iberian (also in the case that it were read *Sertundo*) while an Iberian nature of the second remains open.

Keywords: indigenous theonyms, Celtic language, Iberian language, Catalonia.

Introducció

En la regió nord-est de la península Ibèrica es certifica la presència d'un considerable nombre d'antropònims ibèrics en època ibèrica (i en menor mesura també en època romana), així com una gran abundància d'inscripcions en llengua ibèrica, extensible en els objectes d'ús personal. També es pot veure com les monedes emeses a la regió utilitzen la llengua ibèrica, mentre que la cultura material preromana va ser plenament ibèrica, la qual cosa concorda amb les fonts clàssiques, que esmenten tribus ibèriques en la regió. A tot això es pot afegir l'influx d'un substrat lingüístic no indoeuropeu en la zona constitutiva de la llengua catalana (Vidal 2013: 14-18), així com la presència de topònims preromans que són en la seva majoria no indoeuropeus (Vidal 2015); la presència de la llengua ibèrica en la regió nord-est com a llengua indígena o vernacla continua defensant-se en treballs recents (Ferrer 2013; Ballester 2014). Si bé la regió tractada ha sigut fins ara bastant pobra en testimonis de teònims indígenes, possiblement a causa d'una romanització intensa i primerenca, fins a la data d'avui se n'han pogut detectar dos, *SEITVND* i *HE-ROTORAG*, encara que les interpretacions lingüístiques que se n'han fet des de fa unes tres dècades és que haurien pertangut al panteó celta, cosa que constituiria fins a cert punt una anomalia davant el panorama lingüístic preromà conegut per a la zona. Certament, no ha sigut, ni és, infreqüent l'adopció de divinitats que pertanyen a altres cultures, com ha passat per exemple en casos tan coneguts com el de Mithra o el d'Isis; endemés, en aquesta regió, cap al segle XII aC, es van assimilar factors culturals i religiosos centreeuropeus tan importants com el de la incineració, pròpia de la Cultura dels Camps d'Urnes, i, per tant, no seria una anomalia trobar teònims celtes en una regió culturalment ibèrica. Un problema particular a l'hora d'analitzar o distingir si un teònim és cèltic o ibèric és que mentre que es coneixen desenes de teònims cèltics, només se'n coneixen dos que siguin ibèrics amb seguretat; alhora, els coneixements de què disposem en lingüística cèltica són incomparables amb els actuals coneixements que tenim de la llengua ibèrica; tot això implica que qualsevol tracte d'aquest assumpte pateixi d'un esbiaix notable. Tot i aquesta situació, el veritable problema és que el que definiria el caràcter cèltic d'ambdós teònims es mostra poc segur, mentre que una interpretació ibèrica és possible, per la qual cosa es fa necessària.

Anàlisi i interpretació del teònim *SEITVND*

Referències: AE 1985, 633; IRC-3, 10; IRC-5, 83; HEp-1, 346.

Objecte: ara votiva (figura 1).

Època: finals del segle II al III dC.

Indret: es va trobar entre el cim de Mont Sant Benet (1.147 m snm) i la capella de la Mare de Déu del Coll,¹ municipi de Susqueda (Girona).

Dipòsit: Museu Episcopal de Vic.

(a)	(b)
D(eo) SEI	[C]AM
TVND	PAN
O ARA(m)	VS ET
VOTI	MAX
VAM	IM(us)

Interpretació: Marc Mayer i Isabel Rodà (1985: 182) van trobar que el teònim és un hàpax amb un "caràcter cèltic indubtable i aspectes fonètics imputables al món cèltic peninsular, sobretot el diftong *ei* i el sufix *nd*"; també van sospitar sobre una possible romanització dels *cognomina* dels dedicants *Campanus* i *Maximus*. Sis anys més tard els mateixos autors van repetir en l'IRC-3 els mateixos arguments lingüístics. En HEp-1 només s'indica el fort caràcter cèltic del teònim. Alguns anys després, De Hoz, Fernández y Luján (1995-2007: 205) també van classificar el teònim com a cèltic, si bé únicament per mostrar un vocalisme no llatí (presència del diftong *ei*). Olivares (2002: 119) exposa en la seva obra les proves aportades per Mayer i Rodà sobre el celtisme del teònim.

Possible interpretació ibèrica: les proves celtistes aportades no són determinants. Per una banda, no sembla haver existit un sufix cèltic *-nd-*, que en tot cas seria *-ando*, tal com ho detecten en el teònim hispanocelta *Cesando* De Hoz, Fernández y Luján (1995-2007: 221), o Delamarre (2003: 77) en l'antropònim gal *Blandus*. Per l'altra banda, si certament el diftong *-ei-* és cèltic, això no implica necessàriament que el teònim hagi de ser cèltic també; de fet el diftong *-ei-* és propi de la llengua ibèrica i apareix en diversos formants onomàstics com **leis**, **neitin**,² **teita** o **tileis**; endemés, fins i tot seria possible defensar la possibilitat de l'existència d'un formant onomàstic ibèric **sei** segons la segmentació que s'apliqui en el text C.10.1 (estela de Santa Perpètua de Mogoda):]S-taneš-e[/]in-taneš[/ eban-en . au/f-unin-kika/órtin-se/i-kika . si-ba/it-in. Tal com es pot observar en el text, el morf **-kika** segueix els antropònims **auf-unin** i **órtin-sei**, cosa que facilitaria poder aïllar o identificar un formant d'antropònims ibèrics **sei**, encara que també és necessari considerar l'alternativa, menys econòmica però, proposada per Rodríguez Ramos (2014: 183-184) de suposar que la seqüència **-seikika** amagui una haplologia de ***-sike-kika**, i així tindríem el conegut formant d'antropònims **sike**. Sigui o no **sei** un formant onomàstic, sembla bastant segura l'existència de la paraula **sei** en llengua ibèrica, aparentment amb funció de numeral (Orduña 2005: 502; Ferrer 2009; Ferrer 2010b: 173-176; Ferrer i Escrivà 2014: 216). A més de ser comparable amb el basc *sei* 'sis' i aparèixer en contextos aptes per a l'ús de numerals, es combina coherentment amb altres suposats numerals, com per exemple en F.20.1, on el segment **lakei-sei** es pot relacionar amb el segment de la línia següent **atu-lakei-bors** (sent **bors** comparat al seu torn amb el basc *bortz* 'cinc'); després en F.20.3 es pot llegir la seqüència **erdi** (1/2) + **eta** + **ka** + **tof** + **sei** (6); i en el plom F.13.2 **abařsei** . **sorse** . **erdiketor** . **láuker**

1. Capella documentada des de final del segle XII. El camí ral de Girona a Vic passava per la zona.

2. En la propera ciutat de Terrassa es va trobar un epitafi llatí amb el nom ibèric *Neitinbeles* (CIL 2, 6144).

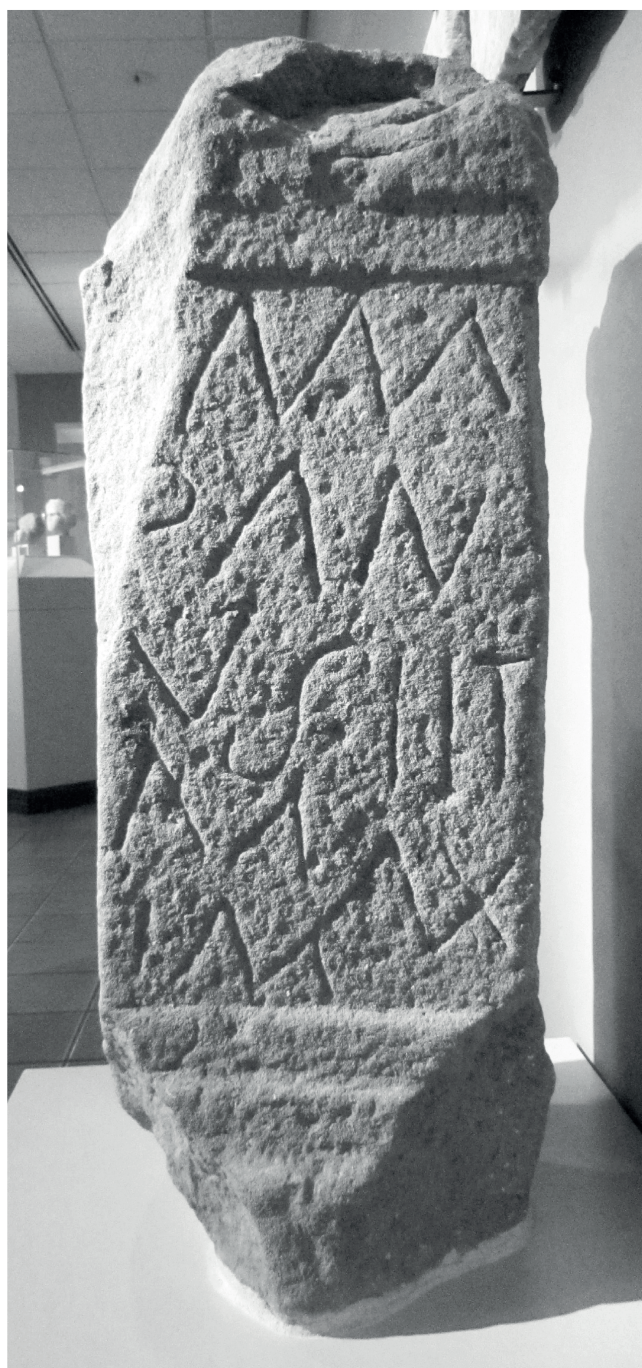

Figura 1. Ara dedicada al déu *Seitundo* o *Sertundo* (Museu Episcopal de Vic).
La lletra E es va representar mitjançant dos traços verticals paral·lels, usatge habitual en l'epigrafia romana.

ditor (Ferrer 2009: 466-469) es poden identificar els numerals *abar* (10) + *sei* (6) (total 16) . *sorse* (8) . *erdi* (1/2) + *ke* (nexa) + *tor* (?) . *lau* (4) + *ke* (nexa) + *erdi* (1/2) + *tor* (?). El resultat és un compte tan lògic com expressar que 8 és la meitat de 16, a la vegada que 4 és la meitat de 8 (o bé que 4 és una quarta part de 16), això representaria una expressió tan lògica com el compte que apareix en el plom bessó F.13.2,C, on hi ha 14 barres, una interpunció i 7 barres més. A tot això es pot afegir que *seike* apareix envoltat de xifres en B.3.2., mentre que *širkir* funcionava com la marca de valor per als sisens en les monedes de *undikesken* (Villaronga 1964: 336;

Ferrer 2009: 452 i 469), per la qual cosa Ferrer (2009: 456) ha suposat que es tractaria d'un derivat. Si *Seitundo* contingues certament el *sei* o *šei* ibèric facilitaria la comparació de la resta del teònim, *-tund*, amb la paraula ibèrica *tundi* (Orduña 2006: 235 i 373; Moncunill 2007: 54 i 317),³ segons s'identifica després de segmentar la seqüència *tunti-baŕ-te* (plom F.17.1,B-4) i després de segmentar part del text del

3. La marca *-o* de *Seitundo* és la del datiu llatí, per la qual cosa és bastant dubtós que aquesta vocal pertanyi al teònim indígena. Per una altra banda, un teònim **Seitundi* hauria afavorit un datiu ***Seitundio*.

Plom d'Ensérune (B.1.373,1-3): *katubare-ka . sisbi . barke-ike . galir-ige . tund-ige . n / kabielaideutar-ige . ursa . eYsanar-ige erder-ike / garisorie-ike . isteY . tund-ige . neYsirs . ka*. Amb tot això es pot pensar que la llengua ibèrica oferiria la possibilitat d'unir, si més no teòricament, *sei* + *tundi*,⁴ fet molt més proper, evident i pràctic a tot el que s'ha suposat fins ara sobre un *Seitundo* cèltic.⁵ La possibilitat que *Sei* representi un numeral ibèric pot causar estranyesa, ja que és molt infreqüent que un teònim contingui un numeral,⁶ però es pot trobar almenys un cas relativament proper en el territori aquità dels convenians, on es va rendir culte a una mena de déu Silvà local anomenat *Sex Arbori deo* (*CIL* 13, 132 i 175). El cert és que tant la relativa proximitat com el fet de compartir numeral, així com per ser els convenians una tribu integrada per gent de diversa procedència hispànica (Vidal 2012: 157-170), fa dubtar que sigui casualitat l'existència de dos teònims formats amb un numeral que, endemés, seria el mateix, per la qual cosa cal proposar llavors si darrere del *Sex Arbori deo* no hi hauria una tradició indígena, és a dir, un teònim romanitzat (en aquest cas hi hauria la possibilitat que l'ibèric *tundi* fos la paraula per designar 'arbre' o similar).⁷ En qualsevol cas sembla que la paraula ibèrica *tundi* podria haver quedat fossilitzada en un topònim osonenc, *Tona* (Vidal 2015: 172), atès que aquesta població es documenta com *Tonda* l'any 908 i com *Tonna* l'any 1091. Aquestes variants del topònim són importants perquè possibiliten suposar que estem davant d'un topònim preromà *Tonda* (que hauria evolucionat de la mateixa manera que ho va fer *fona* del llatí *funda*), si bé fins ara l'etimologia que n'ofereixen Alcover-Moll en el *Diccionari Català Valencià Balear* i Coromines en el seu *Onomasticon Cataloniae* ha sigut relacionar *Tona* amb *tona* (del llatí *tunna*).

Possible interpretació "ibero-cèltica" alternativa: la lectura del teònim de Marc Mayer i Isabel Rodà és la més simple i econòmica, però si ens fixem en les figures 2 i 3 es pot observar com la part perduda de l'ara on era la *C* de [C]ampanus també afecta la

Figura 2. Detall de l'aresta creada pel fragment perdut de l'ara; afecta en la cara A la lletra D de SEITVND0 així com la part superior de la lletra I o R. En la cara B afecta la [C] i la P del nom d'un dels dedicants, CAMPANVS. Es pot observar com en el fragment perdut, endemés de restar-hi suficient espai per a restituir la C de CAMPANVS, també hi hauria suficient espai per a restituir la resta de la lletra R.

zona de lectura de *D(eo) Sei / tund / o*,⁸ és a dir, hi ha una possibilitat real que el que fins ara s'hauria llegit com una *i* fos en realitat una lletra incompleta. El cert és que l'autòpsia de l'ara votiva (22/1/2016) no permet verificar si hom hauria de llegir una I o bé una R, ja que el *ductus* de la lletra va quedar parcialment tallat pel desprendiment del fragment que falta.⁹ Ara bé, la possibilitat de reconstituir una R augmenta quan s'observa l'estil de la inscripció, ja que excepte en els finals de les frases es va evitar la presència d'espais buits notables, cosa que fa que la lectura SEITVND0 no s'avingui bé a aquest estil. Lògicament aquesta lectura modificaria tot el que fins ara s'ha dit sobre l'etimologia i origen lingüístic de *Seitundo*, ja que un teònim SERTVND0 hauria de rebre una altra explicació. Amb aquesta lectura alternativa es podria interpretar que el teònim està format també per *tundi*, però que llavors el primer element seria el formant onomàstic ibèric *sir* (que adoptat pels llatino parlants amb *ī* curta hauria evolucionat a la forma mostrada, tal com ha passat en *Minorca* > *Menorca*, *plicare* > *plegar* o *viride* > *verd*).

8. De fet gairebé la meitat de la lletra *d* de la segona línia ha desaparegut.

9. Pel tipus d'erra emprada en aquesta inscripció (on no es tanca la curvatura de la R de la paraula ARA ni tampoc la de la P en CAMPANVS), és possible restituir una possible lletra R (seria més dubtós una P).

4. Moncunill (2007: 54) proposa *tundi* com a formant d'antropònims, que seria endemés una variant d'*undi*.

5. No s'ha d'oblidar que aquestes comparacions es basen en un únic cas o hàpax *i*, per tant, no hi ha el grau de seguretat suficient per a certificar la idoneïtat de les comparacions.

6. Sobretot quan l'aparició dels teòrics numerals ibèrics és en posició final, cosa que restaria suports per identificar en aquest *Sei*- un numeral.

7. En aquest cas *tundi* es podria comparar també amb el basc *zunzi* 'salze', però com que aparentment es pot relacionar amb *zuntzun* 'àlber', i aquest al seu torn amb *zurzuri* 'àlber', s'imposa el dubte sobre l'antiguitat d'aquesta similitud, ja que *zurzuri* és un compost evident de *zur* 'fusta' + *zuri* 'blanca'. Ara bé, si *zunzi* estigués relacionat realment amb *ontzi*, *untzi* 'got, atuell; nau, vaixell' mitjançant una dissimilació de sibilants (v. Trask 1997: 138-139), llavors hi hauria un pont semàntic com el que hi ha entre *llenya* i *lleny* 'buc', o en *fusta* 'matèria dura de l'arbre; embarcació', i, en menor mesura, en *arbre* 'vegetal llenyós; aparell d'un vaixell'. A tot això cal afegir que a poca distància d'on es va trobar l'ara va existir el llogaret de *Sauleda* (Bolòs i Hurtado 2001: 52), cosa que no fa sinó augmentar la perplexitat que provoquen totes aquestes coincidències.

Figura 3. Detall del perfil de l'aresta esquerra on és pot observar el ductus transversal de la lletra I o R (A), així com el ductus de la lletra D (B).

Hi hauria una segona alternativa, però, més probable, que consistiria a segmentar el teònim en *Sertun-do*. El primer element seria el mateix que es pot llegir en una estela ibèrica trobada a Càller (Sardenya), on apareix l'antropònim **seftun̄sor̄se-ar** (X.0.1). Un altre exemple del mateix formant apareix en un clix trobat a Cabrera de Mar amb la inscripció **seftun** (C.7.4). Un tercer exemple apareix en una ceràmica grisa de tipus gal trobada al jaciment d'Ensérune (prop de Narbona), on es pot llegir el nom **seftubafe-mi** (B.1.257). Finalment, un quart exemple seria dubtós pel seu estat fragmentari, **[seftubafe]** (B.1.183, també sobre una ceràmica trobada a Ensérune). Cal dir que Rodríguez Ramos (2014: 189) no considera provada l'existència del formant d'antropònims ibèrics **seftun**, però Correa (1993: 112) identifica en els dos noms de la Narbonense un antropònim gal que sembla incorporar el mateix formant: “.1.257 *seftubafe-mi*, .1.183 *[seftubafe]*: **sertu-maros-barros*. cf. SERTVLLIVS XII 3306 (MLH). Pero podria tractarse de **smertu-* (G-3 *smertoi-*), con simplificación gráfica para evitar secuencias ortográficamente anómalas como **šbe-* o **šmbe-*”. Sembla bastant probable que el nom gal escrit en signari ibèric **seftubafe** sigui el mateix nom

d'un llibert que apareix escrit en lletres llatines com *Sertomaro* (en una inscripció trobada a Roma, AE 2004, 242),¹⁰ i davant del fet d'haver existit un nom femení *Smertomara* (Schmidt 1957: 270; Delamarre 2003: 277), es confirma la sospita de Correa. Així, el nom **seftubafe** seria un compost gal *smerto-* 'provisor' + *maro-* 'gran', paraules que van ser utilitzades en altres noms gals com *Smertus*, *Smertullus*, *Smertucus*, *Brittomarus*, *Catumarus*, *Litumarus*, *Nertomarus*, etc. (Delamarre 2003: 218 i 277). Sembla que la paraula gala *smerto-* també va ser usada en els teònims gals *Apolo Smerturix*, *Cantismerta*, *Smertulitano* i *Rosmerta*. Aquesta darrera divinitat freqüentment es representava amb una cornucòpia (Delamarre 2003: 277), cosa que facilitaria una interpretació cèltica del teònim ausetà *Sertundo*. El problema d'un origen directe cèltic o gal seria, però, que no tenim en el cas que ens ocupa la forma ***Smertundo*, aspecte que pot explicar-se per: a) la dificultat per a un llatinoparlant d'adaptar el grup consonàntic inicial *sm-*, b) per ser una adaptació d'un mot o teònim cèltic en llengua ibèrica, on el grup *sm-* s'hauria simplificat per no existir en ibèric el fonema [m], c) per una simplificació dialectal cèltica transmesa a la llengua ibèrica, possiblement causada per la mateixa influència de la llengua ibèrica sobre els celtoparlants de la Narbonense (*Sertullius* es va trobar a Nîmes, no gaire lluny de Lattes, on es va trobar l'antropònim *Smertullus* segons AE 2001, 1360). Llavors és **seftun** un préstec cèltic en la llengua ibèrica? o bé es tracta d'un nom que va traspasar fronteres idiomàtiques (com Jonathan, Ivan o Joan)? La primera possibilitat és difícil de tractar, ja que el coneixement de préstecs cèltics en llengua ibèrica està per desenvolupar, mentre que la segona possibilitat compta amb un cas prou versemblant, la del formant onomàstic (i possible teònim ibèric) **neitin**, ja que segons Almagro Gorbea (2002: 47), seguint fonamentalment les suposicions de Beltrán, Tovar i Wodtko, seria possible relacionar aquest element ibèric amb el teònim guerrer *Neton* dels accitans (Guàdix, Granada),¹¹ amb el déu *Netoni* dels lusitans (CIL II, 5278) amb la paraula irlandesa *nia* 'guerrer; campió' i amb la paraula celtibèrica **neito** (K.1.1,A6 – Bronze de Botorrta I), que segons Lejeune, De Hoz, Michelena i Eska es pot relacionar a la vegada amb l'antropònim ogàmic NET(T)A- i amb el déu irlandès *Néit*. Almagro Gorbea afegeix que el possible teònim tartèssic *Niethos* també podria estar relacionat amb aquest conjunt, mentre que Rodríguez Ramos (2014: 180) veu possible comparar **neitin** amb el guerrer irlandès *Net*. En qualsevol cas, l'afegit d'una nasal a **seftun** sembla una característica pròpia, que podria implicar algun tipus d'influència o adaptació ibèrica del nom.¹² Acceptant la presència

10. Cal recordar que el signari ibèric no disposava d'una lletra per a representar el fonema [m], mentre que les adaptacions ibèriques del sufix gal -o van fer-se com -e (exemples a Correa 1993: 103-104).

11. Segons Macrobi en la seva obra *Saturnalia* (I, 19, 5).

12. De fet la situació es torna més complexa si relacionem el celta *Smertu-* i l'ibèric **seftun** amb l'antropònim vasco *Serhuhoris* (HEp 5 1995: 936), ja que sembla contindre el mateix sufix -ori que Lafon va identificar en diversos antropònims aquitans (segons Gorrochategui 1984: 173): *Harsori* (*Harsi*),

del component **seftun** en el teònim restaria explicar *-do*, i certament sembla que va existir un sufix *-do* emprat en l'onomàstica ibèrica (Untermann 1987: 296; Faria 1997: 107; Rodríguez Ramos 2014: 214): *Agerdo*, *Burdo*, *Elandus*, **Tarbantu*, *Thurscando*, **be-kordo**, **girsdo** i **laufdo**.

Anàlisi i interpretació del teònim **HEROTORAG**

Referències: ILER-1, 1018 i 6012; *ERTerrassa* 1; *AE* 1981, 571; *IRC*-1, 48; *IRC*-5, p. 17 i 20.

Objecte: ara votiva (figura 4).

Època: primeres dècades del segle III dC.

Indret: l'ara va ser aprofitada com a suport de l'altar de l'església de Sant Pere i Sant Fermí (Rellinars, Barcelona).¹³

Dipòsit: Museu del Castell-Cartoixa de Vallparadís (Terrassa).

DEO HERO
TORAG
MARCIA ·
PIETAS ·
DE · AN(imo)
F(aciendum) C(uravit)

Interpretació: tant en l'*AE* com Fabre, Mayer i Rodà (1981: 136) es va expressar el fet que és “evidentment una divinitat indígena amb ressonàncies cèltiques”, i se'n donaren més explicacions a *ERTerrassa*. En els darrers trenta-cinc anys hi ha hagut un gran avenç en el camp de la lingüística cèltica i actualment hi ha obres de referència que permeten, i fan necessari, repassar l'anàlisi d'aquests autors, els quals van fer les següents observacions:

- Es tracta d'un teònim indígena sense paral·lels a Hispània.
- L'hac inicial remet a teònims de la Moesia, Tràcia, Germània Inferior i Gàl·lia (Aquitània), com per exemple *Hero*, *Herolis deus* i *Herauscorritsehe*.
- És una anomalia epigràfica i morfològica l'absència de la vocal *-O* del datiu en *Herotorag*, que per una altra banda contrasta amb la intensa llatinització del teònim en presentar hac inicial.
- Podria tractar-se d'un teònim compost, la qual cosa explicaria el dubte del lapicida a incloure la vocal *-O* del datiu.
- El primer compost podria ser *Hero-*, amb paral·lels en altres regions;¹⁴ el seu origen seria llavors un radical indoeuropeu **ar-* (o bé **er-*), que fa referència a animals de banya com la vaca, la daina,

Axtouri, *Bonxorius* (*Bonxus*), *Bonnoris* (*Bon-*). En aquest cas el tracte de la consonant dental seria similar llavors a la que es pot observar en el teònim aquità *Sutugio* / *Suhugio* i en els antropònims aquitans *Talsconis* / *Halsconis* i *Tautin-ni* / *Hauten-se*. Si la relació és certa la pregunta que es podria fer seria si l'origen d'aquest element onomàstic en la llengua vascona va ser ibèric o va ser adoptat directament del celta.

13. Aquesta església ja es documenta des de mitjan segle X. Es tracta d'una església propera a l'antic camí ral que unia Barcelona amb la Catalunya interior.

14. Segurament van prendre com a referència el teònim moesi *Heroni* (*deo*) *Sancto* (*AE* 1975, 749; *AE* 1935, 71) i similars.

Figura 4. Ara dedicada al déu *Heretorag* o *Herculi Torag* (Museu del Castell-Cartoixa de Vallparadís).

la cabra o el be;¹⁵ en aquest cas l'hac inicial seria una falsa grafia; li seguiria llavors el sufix *-ter-* / *-tor-*.¹⁶

- Si el segon compost fos el que apareix en la segona línia, *-torag*, es podria relacionar llavors amb els antropònims hispanoceltes *Turacus* i *Turacia*,¹⁷ així com amb el teònim *Turiacus*, noms derivats aparentment del radical **teu*, relacionat al seu torn amb l'antic irlandès *turas* ‘fort, poderós’.

15. De l'arrel IE **er-* ‘cabra; ovella’, d'on va sorgir per exemple el llatí *aries* també deriva el protocelta **erba* ‘daina; isard’ (Matasovic 2009: 117), cosa que en certa mesura contradiu una aproximació cèltica amb aquesta arrel.

16. Remeten a l'arrel IE **ter-*/**tor-*/**tr-* ‘refregar; perforar, penetrar’, de la qual deriva el protocelta **taratro-* ‘taladre’ i **tara-wo-* ‘colpejar’ (Matasovic 2009: 370), sense cap evolució directa (sense sufixar) coneguda.

17. Desconec la font d'on ha sortit aquest *Turacus*, mentre que *Turacia* és un nom d'àmbit galaic i lusità, el mateix que el teònim *Turiacus*, cosa que no afegeix cap prova a favor d'una interpretació cèltica, ja que s'empenen noms d'un altre àmbit lingüístic.

g) Si el segon compost fos *-ragus* hi hauria un sufix de tipus cèltic *-aco* ben conegut a Hispània;¹⁸ el sufix *-ago* presentaria llavors una sonorització cèltica de l'oclusiva.

Totes aquestes observacions es repeteixen més tard en *IRC-1*, on a més s'assenyala la similitud del compost *-ragus* amb el teònim galaic *Rego* (*CIL* II, 2574). Olivares (2002: 119) indica únicament en la seva obra que Mayer, Fabre i Rodà van trobar certs trets fonètics cèltics en el teònim. D'altra banda, l'aparent celtisme del teònim és negat per De Hoz, Fernández i Luján (1995-2007: 204), qui no només no ho consideren cèltic, sinó que ni ho consideren indoeuropeu (això indirectament obliga en certa manera a buscar una interpretació ibèrica per al teònim).

Possible interpretació ibèrica: segons el que coneixem sobre la fonètica de la llengua ibèrica, la presència d'una *hac* resulta inesperada, però podrien haver-hi fins a cinc explicacions possibles: que el lapicida inclogués una *hac* inexistent i innecessària per un mer motiu estètic (1) o bé per un intent de cultitzar un teònim bàrbar (2); una altra alternativa seria que dialectalment sí que s'hagués usat el fonema /h/, sorgit potser de l'evolució fonètica d'un altre fonema, com podria ser per exemple des de *s-*, *t-* > *th-* o *k-* > *kh-* (3), o bé per haver-se perdut gairebé per complet en el domini lingüístic ibèric, quedant així un reducte regional de conservació (4),¹⁹ l'última causa seria la més improbable (5), que la llengua ibèrica sí que va posseir el fonema /h/, si bé el seu signari no va ser l'òptim per a expressar-ho (o bé no es va sentir la necessitat d'escriure-ho).²⁰ A favor d'un ús de l'*hac* fidel a la pronunciació indígena comptem amb diversos teònims d'origen no indoeuropeu en el relativament proper territori dels convenians, territori que va rebre influxos culturals peninsulars després de les guerres sertorianes: *Horolati* (*CIL* 13, 60), *Haloisso* (*CIL* 13, 14) i *Bocco Harausoni* (*CIL* 13, 78), i l'ús de l'*hac* va estendre's als teònims indígenes de l'antic territori vasco amb *Helasse* (*HEp*-01, 13) i *Fano Herauscorritsehe* (*CIL* 13, 409).²¹ La presència de quatre síl·labes en *Herotorag* pot ser interpretada com el producte d'un nom compost per dues paraules, tres com a màxim,

18. El sufix cèltic **-ako-* va ser emprat per a formar derivats com **markāko-* 'cavaller' des de **marko-* 'cavall' o **torrāko-* 'embaràs' des de **torrV-* 'panxa' (Matasovic 2009: 256-257, 385); ara bé, en les inscripcions hispanoromanes el sufix *-aco* / *-ago* sempre apareix precedit per la vocal *-e-* ~ *-i-*; per exemple, el teònim *Bandue Roudeaco* deriva el seu epítet del vicus *Rouda* (Olivares 2002: 153), *Matrib[us] Brigeacis* (Olivares 2002: 121) ha de posar-se en relació amb el celtíber *briga* 'ciutat', mentre que *[De]o Turiaco* és un epítet sense teònim que es relaciona amb el cognomen cèltic *Turius* (Olivares 2002: 218) o amb el primer segment del topònim baeturi *Turobriga*; després hi ha altres casos com els dels teònims *Mentouiaci* (Olivares 2002: 104) o *Nimmedus Seddiagus* (Olivares 2002: 100).

19. Un cas com aquest comptaria amb nombrosos exemples actuals, sense anar més lluny en els dialectes bascos o els anglesos.

20. Encara que són poc freqüents, hi ha transcripcions al llatí de noms ibèrics que semblen transmetre una consonant aspirada: *Urchail* (*CIL* 2, 1087).

21. Com que l'actual comarca de Zuberoa (Soule francesa) és bascoparlant es pot pensar que el basquisme de la zona és antic.

o bé per ser un derivat complex d'un lexema; la possible presència de dos formants antroponímics en els teònims *Sertundo* (**seřtun + do**), *Salaeco* (**šalai + ko**),²² i potser en *Betatun* (***betan + atun**),²³ advocaria més aviat per la primera opció, si bé es tracta d'una possibilitat poc segura per l'escàs nombre d'exemples disponibles. Si el teònim ha de ser interpretat mitjançant la llengua ibèrica, el corpus ibèric és bastant esquiut a l'hora d'oferir similituds evidents, ja que amb les dades disponibles en l'actualitat no sembla haver-n'hi cap que sigui completa. Això ens obliga a recórrer a similituds parcials, entre les quals destacaria la paraula *erūt* que apareix en el text ibèric F.11.34 de Sagunt (si és possible llegir-la sense vocal final és perquè apareix en signari grecoibèric),²⁴ o el nom de la seca d'**ore** (A.31); pel que fa al final *-g* és idèntic al sufix *-g*, *-k* que es troba en inscripcions grecoibèriques (Orduña 2006: 53-54),²⁵ cosa que explicaria fins a cert punt la falta del datiu llatí.²⁶ Quedaria finalment recórrer a la teonímia aquitana a raó de les concomitàncies trobades entre el basc i la llengua ibèrica, i entre l'onomàstica aquitana preindoeuropea i els noms ibèrics (Vidal 2011: 495-496). Com que en el cas que ens ocupa la longitud del teònim laietà apunta a un compost, tenim el teònim compost aquità *Herauscorritsehe*, nom que s'ha interpretat amb l'ajut del basc com *herauts* 'verro' + *gorri* 'vermell' + sufixos *ts-ehe* (Gorrochategui 1984: 542); en aquest cas les diferències entre l'element *Herot-* laietà i el primer element *Heraus-* serien fins a cert punt superables (Vidal 2009: 667) ja que: (1) hi hauria un tancament vocàlic habitual del diftong *au*, tal com passa en francès o castellà, on hi ha casos d'origen primari (per exemple, llatí *causa* > *chose* i *cosa*) i d'origen secundari (per exemple, llatí *calvus* > *chalve* > *chauve*, o llatí *alter* > **autro* > *otro* en castellà, *autre* en francès). Precisament Gorrochategui (1984: 537-538) va observar un fenomen similar en l'epigrafia aquitana: l'element *Heraus-* de *Herauscorritsehe* es pot relacionar perfectament amb el primer element del teònim aquità *Haraus-oni*, cosa que possibilita una relació indirecta amb la variant *Harous-oni*. (2) hi hauria un diferent tracte fonètic o gràfic per a una possible /-t/ o -th/ final; per una banda, tenim l'exemple del llatí *medietate*, que dona *meitat* en català i *mitad* en castellà, encara que la *-d* final es pronuncia de diversa manera en el domini lingüístic castellà, fins i tot com *mitaz*; un altre exemple el trobem en la segona mutació consonàntica de l'alemany, on la dental /t/ va passar a /s/ en posició intervocàlica i final (per

22. Segons l'anàlisi de Velaza (2015: 290-291).

23. La possible segmentació del teònim ibèric *Betatun* (*HEp*-16, 446) és menys evident, Corzo et al. (2007: 255) suggereixen sense gaire seguretat els formants onomàstics **betan + atun**.

24. Gràcies a l'alfabet grecoibèric es pot comprovar com la llengua ibèrica, almenys dialectalment, acceptava finals en oclusiva: *bagařok*, *leguřegik*, *tagisgařok*, *gaibigait*, *tebind* (G.1.1), *sabařbasderik* (G.13.1), *ig* (F.11.34); el cas és que els finals no vocàlics no poden detectar-se en el signari ibèric en cas que n'hi hagi.

25. L'autor vincula aquest sufix amb el morf **-ka** de les inscripcions ibèriques.

26. El teònim ibèric *Betatun* tampoc no presenta cap mena de marca de datiu llatina (*HEp*-16, 446): *Betatun* / *Aelia* · *Belesiar* / *sorte* · *ius(s)u* / *v(otum)* · *s(olvit)* · *l(ibens)* · *m(erito)*.

Figura 5. Detall de les lletres del teònim. La lligatura HE es troba també en una ara votiva dels convenians dedicada precisament a Hèrcules (CIL XIII: 150). Així mateix es pot observar que no sembla haver-hi cap indicatiu del traç dret de la suposada lletra O.

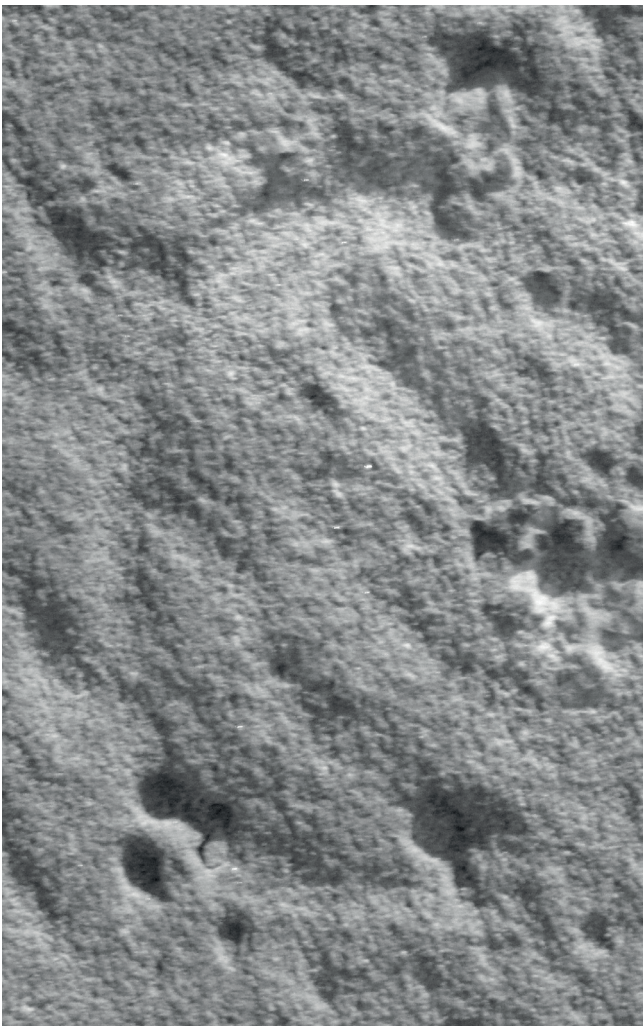

Figura 6. Detall de la suposada lletra O. No es detecta cap ductus en la meitat dreta; tampoc no es perceben concrecions que poguessin ocultar la resta d'una O.

exemple, *aus* 'fora', *fuss* 'peu', *wasser* 'aigua', i *weiss* 'blanc', evolució que no es detecta en els cognats anglesos *out*, *foot*, *water* i *white*).

Possible lectura i interpretació alternativa: la lectura de les lletres de l'ara és perfectament assequible. Ara bé, el desgast meteorològic que el gres va patir durant un temps indeterminat va afectar el perfil i

el reconeixement de tres lletres del text: la *n* de la paraula *animo* i les dues últimes lletres d'*Herotorag*; una quarta lletra (la primera *o* del teònim) hauria patit un desgast tan sever que actualment resulta ben difícil reconèixer-la com a tal segons va ser interpretada per Fabre, Mayer i Rodà; no hi ha una altra alternativa que pensar en la possibilitat que la *o* sigui en realitat una falsa lectura d'una *c*, possiblement provocada pel material del qual està feta l'ara i per l'estat de conservació en què es troba. Si la lectura real fos DEO HERC(uli) / TORAG ens trobaríem davant d'una dedicació al déu Hèrcules que explicaria satisfactòriament la presència de la lletra *hac*. Pel que fa al culte d'aquesta divinitat en el nord-est peninsular, el trobem documentat a Tortosa (CIL II, 4064), on consta un col·legi funerari dedicat al seu culte (*sodalis Herculanei*); pel que fa a la regió transpirenca contigua, Hèrcules també va rebre culte entre els convenians i els volques, mostrant un epítet indígena no cèltic sinó de tipus bascoide o ibèric: a Saint-Elix *Herculi Toli Andosso Invicto* (CIL XIII, 434) i a Narbona *Herculi Ilunno Andose* (CIL XII, 4316).²⁷ Més al nord es van fer adaptacions cèltiques similars de l'Hèrcules grecoromà, com seria el cas de l'Hèrcules Graius entre la tribu dels ceutrons de la província dels *Alpes Graiae*, o el de l'Hèrcules Magusanus entre els belgues de la *Germania Inferior* (Moitrieux 2002). Si l'ara de Rellinars repeteix el mateix patró d'adaptacions locals, llavors ens trobaríem davant d'un epítet indígena *Torag*. Les inscripcions ibèriques conegudes no ofereixen, però, cap correspondència segura i únicament es podria adduir un possible formant d'antropònims **tof** i/o **tofo** identificat per Moncunill (2007: 53-54, 114, 314) a **tofkeǎbetu** (B.7.38,A-I,4), **bantofenmibaikar** (C.7.16), **toǎbos** (D.18.1,B-5), **tofosair** (F.9.3,2/3) i **tofos+** (F.13.32,B); pel que fa als topònims d'origen preromà (Vidal 2015), tampoc no hi ha cap correspondència evident, ja que només hi ha semblances parcials amb *Turissa* (Tossa de Mar), *Torís* (País Valencià) i *Turius* (riu Túria). Seria necessari recórrer a una inscripció trobada a Villamiel (Càceres) per obtenir l'antropònim més semblant al suposat epítet: *Turaga* (CIL II, 6336a).

Conclusions

Una vegada analitzades les dades disponibles, certament poc abundants, es poden obtenir diverses conclusions: (1) El celtisme lingüístic dels teònims és poc versemblant, per al primer no hi ha cap correspondència clara, mentre que per al segon s'haurien de proposar formants indoeuropeus que han tingut un recorregut diferent en les llengües cèltiques. (2) La similitud entre *SEITVND-* i els formants ibèrics *sei + tundi* és bastant suggeridora, si bé en tenim un únic exemple i cal tractar-la amb totes les precaucions necessàries. (3) La lectura més adient segons l'estil epigràfic de l'ara votiva és, però, la de *SERTVND*;

27. Per una banda, remetem als formants ibèrics **tolo(r)** / **TOLO** i **iltun** / **ILLVN**, mentre que, per l'altra, remetem al teònim i antropònim convenià *Andos* / *Andus* i a l'etnònim dels *andosini*, tribu situada entre l'Ebre i el Pirineu segons Polibi (III 35, 1-4).

es tractaria d'un teònim ibèric compost pels formants onomàstics **sertun + do**; el possible origen cèltic del primer formant evidenciaria una influència lingüística o cultural transpirinca en la cultura ibèrica del nord-est peninsular. (4) El segon teònim possiblement sigui un compost, per la qual cosa és necessari recórrer a diverses composicions ibèriques, totes elles possibles en el camp teòric i el fonètic, si bé ara com ara són insegures segons les dades disponibles; en qualsevol cas la interpretació cèltica del teònim s'ha de rebutjar tant per motius lingüístics com culturals i geogràfics. En cas que no sigui un *unicum*, la possibilitat o comparació més creïble és la que es pot establir entre el formant de teònims bascoïdes *Heraus-* / *Haraus-* / *Harous-* i la seqüència *Herot-*. (5) Si la lectura fos *Deo Herculi Torag* l'epítet seria de difícil anàlisi. (6) Els dos teònims s'han trobat en zones muntanyenques rurals, zones que pel tipus d'orografia i poblament van ser les que durant més temps van restar menys

permeables a la cultura i teologia romana, situació que justificaria el manteniment d'aquesta "teonímia indígena" fins a final del segle II dC. L'emplaçament de moltes ermites rurals en turons o prop de balnes podria ser un indicatiu de la continuació de tradicions religioses preromanes que haurien sobreviscut fins a la cristianització del lloc, si bé pel seu caràcter rural i local no haurien deixat un indicatiu epigràfic o documental que provés l'antiguitat de la major part d'aquests cultes. (7) La presència de teònims ibèrics a Catalunya és coherent amb la presència a la regió d'epigrafia ibèrica, antropònims ibèrics i una cultura arqueològica ibèrica.

Joan C. Vidal
17455 Caldes de Malavella
joanc.vidal@yahoo.com

Rebut: 24-06-2015
Acceptat: 13-05-2016

Bibliografia

AE = *L'Année Epigraphique*. París.

ALMAGRO GORBEA, M. (2002). Una probable divinidad tartésica identificada: *NIETHOS* / *NETOS*. *Palaeohispanica*, 2: 37-70.

BALLESTER, X. (2014). Cataluña, ibérica cuna. *Palaeohispanica*, 14: 59-87.

BOLÒS, J., HURTADO, V. (2001). *Atles del comtat d'Osona (798-993)*. Rafael Dalmau editor. Barcelona.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlín.

CORREA, J. A. (1993). Antropónimos galos y ligures en inscripciones ibéricas. A: ADIEGO, I. J. et alii (eds.). *Studia Palaeohispanica et Indogermanica J. Vntermann ab Amicis Hispanicis Oblata*. Barcelona: 101-116.

CORZO PÉREZ, S., PASTOR MUÑOZ, M., STYLOW, A. U., UNTERMANN, J. (2007). Betatun, la primera divinidad ibèrica identificada. *Palaeohispanica*, 7: 251-262.

DE HOZ, J., FERNÁNDEZ PALACIOS, F., LUJÁN, E. R. (1995-2007). La 'frontera religiosa' y los teónimos indígenas de la *hispania* central y oriental. *Sintria*, 3-4: 195-238.

DELAMARRE, X. (2003). *Dictionnaire de la langue gauloise*. Éditions Errance. París.

ERTerrassa = FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. 1981

FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. (1981). *Epigrafía romana de Terrassa*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.

FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. (1981). Panorama religioso del Vallés en época romana. A: *La religión romana en Hispania (Symposio organizado por el Instituto de Arqueología Rodrigo Caro del CESIC. Madrid, 1979)*. Madrid: 135-139.

FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. (1984). *Inscriptions romaines de Catalogne I*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. París.

FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. (1991). *Inscriptions romaines de Catalogne III*. París.

FARIA, A. M. DE (1997). Apontamentos sobre onomástica paleo-hispânica. *Vipasca*, 6: 105-114.

FERNÁNDEZ MARTÍNEZ, C. (1995). Límites precisos de la aspiración inicial en latín. *Habis*, 26: 271-280.

FERRER I JANÉ, J. (2009). El sistema de numerales ibérico: avances en su conocimiento. *Palaeohispanica*, 9: 451-479.

FERRER I JANÉ, J. (2010a). El sistema dual de la escriptura ibèrica sud-oriental. *Veleia*, 27: 69-113.

FERRER I JANÉ, J. (2010b). Análisis interno de textos ibéricos: tras las huellas de los numerales. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 10: 169-186.

- FERRER I JANÉ, J. (2013). Los problemas de la hipótesis de la lengua ibérica como lengua vehicular. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 13: 115-157.
- FERRER I JANÉ, J., ESCRIVÀ TORRES, V. (2014). Un plomo ibérico de Casinos (Valencia) con numerales léxicos y expresiones metrológicas. *Palaeohispanica*, 14: 205-227.
- GORROCHATAGUI, J. (1984). *Estudio sobre la onomástica indígena de aquitania*. Universidad del País Vasco. Servicio Editorial. Bilbao.
- HEP = *Hispania Epigraphica*. Madrid.
- HERNANDO SOBRINO, M. R. (2005). A propósito del teónimo *Ilurbeda*. Hipótesis de trabajo. *Veleia*, 22: 153-168.
- ILER: VIVES, J. (1971-1972). *Inscripciones latinas de la España romana*. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- IRC-1 = FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. 1984.
- IRC-3 = FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. 1991.
- MATASOVIC, R. (2009). *Etymological dictionary of proto-Celtic*. Brill. Leiden - Boston.
- MAYER, M., RODÀ, I. (1985). L'epigrafia a Catalunya, estat de la qüestió i darreres novetats. *Fonaments*, 5: 161-186.
- MLH = UNTERMANN, J. 1975-1997.
- MOITRIEUX, G. (2002). *Hercules in Gallia. Recherches sur la personnalité et le culte d'Hercule en Gaule*. De Brocard. París.
- MONCUNILL MARTÍ, N. (2007). Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006), tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- OLIVARES PEDREÑO, J. C. (2002). *Los dioses de la Hispania céltica*. Real Academia de la Historia / Universidad de Alicante. Madrid.
- ORDUÑA AZNAR, E. (2005). Sobre algunos posibles numerales en textos ibéricos. *Palaeohispanica*, 5: 491-506.
- ORDUÑA AZNAR, E. (2006). Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos. Departamento de Filología Clásica, Facultad de Filología de la UNED, Madrid. Tesis doctoral inèdita, dirigida per J. de Hoz i R. Pedrero. <<http://eorduna.awardspace.com>>.
- ORDUÑA AZNAR, E. (2009). Nueva interpretación de la inscripción de Betatun. *Veleia*, 26: 359-362.
- ORIA SEGURA, M. (1989). Distribución del culto de Hércules en Hispania según los testimonios epigráficos. *Habis*, 20: 263-273.
- QUINTANILLA, A. (1998). *Estudios de fonología ibérica*. Servicio Editorial Universidad del País Vasco. Vitòria.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2014). Nuevo Índice Crítico de formantes de compuestos de tipo onomástico iberos. *ArqueoWeb*, 15: 81-238.
- SCHMIDT, K. H. (1957). *Die Komposition in gallischen Personennamen*. *Zeitschrift für celtische Philologie*, 26: 33-301.
- SILGO, L. (2010). Semántica y gramática en el plomo ibérico Pico de los Ajos II B. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 10: 241-264.
- TRASK, R. L. (1997). *The History of Basque*. Routledge. Londres - Nova York.
- UNTERMANN, J. (1975-1997). *Monumenta Linguarum Hispanicarum I-IV*. L. Reichert. Wiesbaden.
- UNTERMANN, J. (1987). Repertorio antropónimo ibérico. *Archivo de Prehistoria Levantina*, 17: 289-318.
- VELAZA, J. (2015). *Salaeco*. Un teónimo ibérico. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 194: 290-291.
- VIDAL, J. C. (2009). *Los vínculos europeos del substrato ibero*. La Busca Ed. Barcelona.
- VIDAL, J. C. (2011). Los antropónimos aquitanos comparados con los iberos y su relación con el vasco. Relación estadística entre aquitano, ibero y vasco. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas (ELEA)*, 11: 467-498.
- VIDAL, J. C. (2012). El aquitano como lengua céltica (o vascones en Aquitania). *Nouvelle Revue d'Onomastique* 54: 157-204.
- VIDAL, J. C. (2013). Classificació i utilitat del substrat preromà de la llengua catalana. *Catalan Review*, 27: 9-25.
- VIDAL, J. C. (2015). *Toponimia ibérica*. Ed. Sunya. Barcelona.
- VILLARONGA, L. (1964). Las marcas de valor en las monedas de *unticescen*. A: *VIII Congreso Nacional de Arqueología de Zaragoza*. Secretaría General de los Congresos Arqueológicos Nacionales. Zaragoza: 331-339.